

Ірина Ільченко (Запорожжє, Україна)

ХРОНОНИМИ В ХУДОЖНІЙ СИСТЕМІ РОМАНУ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ДИВО»

Abstract. The article considers chronome in the artistic system of the historical novel of the outstanding Ukrainian writer Pavlo Zagrebelny. Analyzed are the main groups chronome vocabulary and their importance in Romania specific Hronom in the novel Pavlo Zagrebelny is a kind of a starting point, due to which every minute associate it with the past, present, it is the relationship randomly occurring episodes from the life of man. Philosophical and psychological understanding of the phenomenon of man updated writer through ranasberget solve the historical memory of the Ukrainian people. Use Hronom characterized by the variety of forms and semantics of these names, which is connected with performance of functions of consolidation in the word of the facts of history and culture of the people, peculiarities of national life and mentality.

Keywords: onym, homonym, historical novel, cyclic chronome.

«Диво» – чи не найскладніший за композиційною організацією роман в українській літературі. Павло Загребельний переконаний, що народ живе саме завдяки міцному зв'язку часів, безперервності традицій, великій своїй історії, тому хотілося мені показати не просто щоденний побут моїх героїв, а їхнє історичне тривання, їхню ходу крізь століття і тисячоліття, з минулого в майбутнє, так виникла зухвала думка поєднати далеку минувшину з днем нинішнім у романі «Диво». Художня дія роману «Диво» розгортається у трьох часових зрізах відповідно до окремих сюжетних ліній, об'єднаних спільною ідеєю побудови-збереження собору. Це епоха Ярослава Мудрого, Велика Вітчизняна війна та шістдесяті роки ХХ ст. Сивій давнині відводиться суттєво більша частина тексту – дванадцять розділів, сучасності – шість, а періоду війни – чотири.

У тексті немає чіткої хронологічної послідовності. Час від часу в романі «впливають» епізоди різних історичних епох. Поява їх

можлива завдяки причинно-наслідковим зв'язкам, внутрішній мотивації.

Такі епізоди об'єднують розгорнуті картини минулого в єдине художнє ціле. Прагнення тісно пов'язати минуле в нерозривний ланцюг із сучасністю та майбутнім помітне і в назвах розділів твору: *«1965 рік. Провесінь. Надмор'я»*, *«Рік 992. Великий сонцестій. Пуца»*, *«1941 рік. Осінь. Київ»*, *«Рік 1026. Літо. Константинополь»*. У назвах прослідковується чітка констатація часових характеристик.

Подійний час охоплює проміжок більше як дев'ять століть – від зими *992-го до літа 1966-го року*. Павло Загребельний, об'єднуючи мистецьким зором різні часові площини, не ставить собі за мету створення плавної хронологічної розповіді, але й не розриває її, не ізолює епохи одну від одної. Паралельні та перехресні зв'язки між часовими потоками творять тонке мереживо, в яке романіст уклав ідею проминальності людського життя (на прикладі героїв, які живуть у різний час, – Сивоока, Родима та батька й сина Отав) й вічних людських цінностей (мистецтва та ідеї Бога). Майстерний монтаж віддалених у часі картин в єдину панораму несподівано створює той неповторний настрій, якого немає в кожному окремо взятому епізоді твору. Художня система роману «Диво» демонструє дивовижну міцність та єдність тексту, викликає особливу художню асоціативність, завдяки якій виникає не виражена словесно глибока емоційність (14: 18).

У романі «Диво» мотивація поєднання трьох часових вимірів (подієвий час – понад дев'ять століть) дозволяє розширити часові межі. Використання конкретного хрононіма у романі Павла Загребельного – це своєрідна точка відліку, завдяки якій кожна хвилинка пов'язується то з минулим, то з теперішнім, це зв'язок хаотично виникаючих епізодів із життя людини. Філософсько-психологічне осмислення феномену людини актуалізоване письменником через різноаспектність вирішення проблеми історичної пам'яті українського народу. Використання хрононімів характеризується розмаїтістю форм і семантики цих імен, що пов'язане з виконанням функції закріплення в слові фактів історії та культури народу, особливостей національного побуту і ментальності.

За змістом хрононіми, які письменник використав у романі «Диво» можна поділити на два типи: події лінійного часу та циклічного часу.

Хрононіми циклічного часу – це ті що повторюються з певною періодичністю, до таких відносимо, лексеми «щодня», «щоранку», «щоночі», «щовечора», «щоліта», «щомісяця», «щотижня». За класифікацією С. А. Реммера (Реммер 2005: 8). Так до циклічних хрононімів належать:

1) парсоніми – власні назви на позначення годин та частин дня або ночі;

2) люмоніми – власні назви на позначення світлої частини доби: «до ранку», «зранку», «вранці», «ранок», «вдосвіта», «світанок»;

3) ноксоніми – власні назви на позначення подій, що відбулися у темний період доби: «ніч», «уночі», «увечері», «опівночі», «вечір».

Буденність П. Загребельний змальовує за допомогою таких хрононімних номінацій, як-от: **щодня, щоранку, щовечора, щоночі, щовісторка, щоліта, щомісяця.**

Але для цих чотирьох чоловіків, які щодня спускалися з гір, де був їхній санаторій. важило, власне, й не саме вікно, і не оте дивно широке скло, і не виказана з чорного заліза рама, якою могли б пишатися на будь – якому європейському курорті (Загребельний 1982:7);

...і Ярослав сам щодень передчував нові судна... (Загребельний 1982: 303).

«Щоранку»:

Родим мовчки зняв з нього меч, повісив на стовпі, а Сивоока легенько штовхнув під бік, як штовхав його щоранку, щоб він прокидався й уставав снідати (Загребельний 1982: 29).

Та поодинокі використання лінійних хрононімів **«щовечора», «щоночі», «щовісторка», «щоліта», «щомісяця»:**

...дозволити собі розкіш щовечора влаштуувати для своїх прибудних курортників танці... (Загребельний 1982: 11);

...а Забава – Шуйця, мовби ждала князя щоночі її не спала... (Загребельний 1982: 306);

Ще один втулив свій двір навпроти князівського палацу, щодня з досвітку чатував коло воріт – аж ну з'явився князь, і йому першому вдається сказати: «Здоров будь, князю!»... (Загребельний 1982: 546).

Щоб не переобтяжувати текст датами чи календарними вказівками, П.Загребельний означає час, називаючи його добові виміри (день / ніч). Події, які відбуваються протягом певного часу доби, більш деталізовані,

ніж ті, що є датованими. Саме вони становлять основу сюжету. У романі доба конкретизація часу не тільки свідчить про початок чи завершення певного сюжетного елемента, а й може вказувати на характер події, що відбувається у той чи інший час. На позначення частини доби автор використовує такі лексеми «до ранку», «зранку», «вранці» та ін.

«До ранку»:

*...просто вони юні і заповзялися отак перерахувати своїми поцілунками всі сліди ліхтарів на нічному шосе і йтимуть в гори до самого **ранку**, бо для таких дорога ніколи не кінчається* (Загребельний 1982: 21). Крім того в романі зустрічаються хрононімні лексеми з уточненням: *Було таке враження, що хлопець простояв тут з **самого ранку**, дослухаючись до кроків на сходах* (Загребельний 1982: 170).

«Зранку»:

*...то хтось дивився на захмарене київське небо, то повертав голову до ярів, де вже **зранку** починалося татакання кулеметів* (Загребельний 1982: 73).

Або використовується варіант «зрання»: ***Зрання** велів сідлати коней, у супроводі пошту почав об'їзд города* (Загребельний 1982: 189).

«Вранці»:

***Вранці** коло брам Радогостя стала дружина з червоними щитами* (Загребельний 1982: 147). Хрононім «**вранці**» письменник використовує у всіх часових періодах свого роману.

«Ранок»:

*Якщо хтось винен був у тому що діялося цього **ранку**, то ось він перед Сивооком* (Загребельний 1982: 157).

«Вдосвіта»:

*Він ліг спати, не доторкнувшись до їжі, а коли **вдосвіта** другого дня Тюха став будити його, аби призвичаювати до роботи по господарству, Сивок так куснув його за волохату лапу, що той завив по-вовчому й побіг скаржитися хазяїнові* (Загребельний 1982: 47);

***Вдосвіта**, - додав він ще. Ягода мовчала* (Загребельний 1982: 142).

Хрононімія, особливо локальна, є рухливою системою імен, що в більшій мірі, ніж інші пропріативи, відбивають культурні цінності.

«**Світанок**»: *Заснув князь перед самим **світанком** і чи й спав, чи не спав, а ще й не сіріло, розколошкав усіх челядинців і знов стояв навколішки посеред тривожної церкви...* (Загребельний 1982: 189).

В романі важливі події в житті героїв відбуваються не тільки вдень, але й в темний період часу. Часто подіям цієї частини доби притаманна деяка таємничість, бо саме в цей час їх можна сховати від загального осуду.

«Ніч»: *Та ось прийшла ніч, коли Сивоок мав, побачити острах на суворому Родимовому обличчі, хоч була то тиха ніч, без грози, без бурі...* (Загребельний 1982: 37).

У романі автор подає уточнення до хронолексеми **«ніч»**, саме – *скора, червнева, одна, та, темна, глупа, сама, жахлива, піздня.*

А сонце вже хиталося геть донизу і започалася скора ніч, годі їй думати вибрати з пуці сьогодні, доведеться тут і заночувати (Загребельний 1982: 53–54);

Все вирішилося одної червневої ночі... (Загребельний 1982: 106);

Отак одної ночі, вгніздившись між пружинистим гіллям густої ночі, розкоханої вишир на вільній волі вільхи, хлопці вже стали засипати... (Загребельний 1982: 122);

А там погода пізньою ноччю прискакали до Києва варяги з Еймундоле, і той пішов просто до княжих покоїв... (Загребельний 1982: 424).

«Увечері»: *...і як вої й дружина погнали увечері всіх radoгощан до Ярославого озера, щоб вони прийняли там хрест...* (Загребельний 1982: 154);

А ввечері прийшов Шнурре і нарешті розкрив свої карти (Загребельний 1982: 282).

«Опівночі»: *...бо не могла ж вона жити, як він, фресками та мозаїками, а потім опівночі, дзвонити до товариша й вимагати бодай партію в шахи* (Загребельний 1982: 243).

Для зображення динамічності сюжету, швидкого плину подій, П. Загребельний в романі «Диво» вдається до нагромадження хрононімів в одному синтаксичному відрізкові:

Просто знічев'я перекидалися вони між собою двома-трьома словами про художницю, коли бачили її після сніданку або обіду... (Загребельний 1982: 13);

Сивоок не боявся темряви, й самотності, бо й до того, й до іншого змучений був Родимом, знав також, що добрі боги оберігають того, хто їм до вподоби, з однаковою старанністю вдень, і вночі ; так

само, як **удень**, і **вночі** чатує на тебе бісівська сила... (Загребельний 1982: 54);

В питії можу **день і ніч**, і **два дні**, й **десять днів** бути, а жонами і того більше! (Загребельний 1982: 96);

Тому головне його заняття впродовж усієї путі полягало на безперервній лічбі полонених, їх перераховували **вранці й удень, увечері, й уночі**... (Загребельний 1982: 233);

Так мелій не встиг навіть спитати його, що ж сталося; вже тої **ночі** не заснув, насилу діждався **досвітку**, побіг до Софії... (Загребельний 1982: 565).

Хрононіми, що є втіленням історико-культурної пам'яті народу, відбивають особливості національної культури та побуту, беруть участь у створенні та збагаченні концептосфери мови. На структурному рівні хрононімна система є тісною взаємодією її складників. Так, функціонування хрононімів у різних сферах мовного вжитку виявляє взаємозв'язок моделей, розрядів і типів цих імен. Із розширенням сфери функціонування хрононімів здійснюється тенденція до спрощення конструкції й ускладнення семантики цих пропріативів.

Хрононіми події лінійного часу, кожна з яких може відбуватися один раз. До лінійних хрононімів відносяться такі лексеми, як-от: септоніми, менсоніми, темпоніми, естоніми, епохоніми (Реммер 2005: 9).

1) **септоніми** – власні назви на позначення тижня;

2) **менсоніми** – власні назви на позначення місяця;

3) **темпоніми** – власні назви на позначення сезонів: «літо», «осінь», «зима», «весна»;

4) **естоніми** – власні назви на позначення років;

5) **епохоніми** – власні назви на позначення століть.

Означення подій відрізками доби, крім того, що надає їм певного психологічного підтексту, створює напруження оповіді, інтригу, через встановлення між цими подіями причинно-наслідкового зв'язку також підтримує неперервність сюжетної дії.

В романі зустрічаємо поодинокі випадки септонімів та менсонімів на позначення «тижнів і місяців»:

За ці **кілька тижнів** ліс оголився до невпізнання, все навколо стало дивно однаковим... (Загребельний 1982: 96);

І все те, що він, Гордій Отава, знищив місяць тому, не становило для Шнурре ані цікавості, ані тим більше предмета пошукувань? (Загребельний 1982: 104).

В романі «Диво» велика кількість темпонімів, а саме на позначення сезонів.

«**Літо**»: Отак вигулювалися, **за літо** телята набиралися сили бики, прибавляли в тілі корови... (Загребельний 1982: 50);

Літо минало, а сонцевороту на стінах собору так і не було (Загребельний 1982: 561).

«**Осінь**»: Була вже **осінь** – час, коли птахи з цих суворих північних країв перелітають на південь у пошуках тепла й харчу... (Загребельний 1982: 492); **Осінь**, холоднеча, а ластівка – ще в Кельні (Загребельний 1982: 498).

«**Зима**»: *А взимку поїдемо за море до швейського царя* (Загребельний 1982: 186); ... *Цілу зиму падали великі сніги* (Загребельний 1982: 315).

«**Весна**»: *Вже була весна, але ще не відступалися морози і завпоги пересувалися над Україною...* (Загребельний 1982: 356).

П. Загребельний використовує велику кількість ест онімів, тобто власних назв на позначення років. Завдяки вживанню таких хрононімів відображаються часові рамки різних історичних епох, які охоплюються в романі.

«**Рік**»: *Років через п'ятдесят знайдуться охочі привласнити й слово «джаз» або ще щось, – засміявся Отава* (Загребельний 1982: 10); *Бузину Отаву зненавидів ще три роки тому* (Загребельний 1982: 109).

У романі письменник вживає уточненню, тобто кількість років.

Ще сто років – і вже останній великий будівничий і прикрашатель собору митрополит Рафаїл Заборовський поставив у Софії ось цей різьблений визолочений іконостас... (Загребельний 1982: 296);

Згодом, через триста років, після смерті Петрарки, якийсь святий отець Мартінеллі відбив стінку саркофага в Арка, де поховано поета, і вкрав праве рамено Петрарки... (Загребельний 1982: 536).

Оскільки в романі є три часових відрізка, один з яких пов'язаний з війною, то письменник використовує лексеми на позначення «**військовий час**»: *Окрім того, з огляду на військовий час я змушений був до маскування* (Загребельний 1982: 101); *Закони війсь-*

кового часу – вони не для науки і не для людей науки (Загребельний 1982: 102); *В перші повоєнні роки, в бідні, холодні й голодні роки...* (Загребельний 1982: 352).

Крім того письменник виділяє хрононіми на позначення подій Великої Вітчизняної війни:

...це ж йшла вже весна сорок другого року, війна тривала довго, мало не рік, весна була безрадісна, холодна, жахлива весна (Загребельний 1982: 357).

Хрононімію живить духовна й матеріальна культура народу. За походженням хрононіми можуть бути віднесені або до релігійної, або до світської сфери функціонування. Хрононіми релігійного походження сягають подій Священної та церковної історії. У романі П. Загребельного наявні часові орієнтири, завдяки яким читачеві легше орієнтуватися в часовому просторі зображуваних подій, зокрема це назви релігійних і народних свят, які в народній традиції є орієнтирами календарного року: *... хіба що якийсь занадто хитрий купець пробирався до Андріанополя, аби першим потрапити на великий собор, який щороку відбувався вгороді на день усипення богородиці...* (Загребельний 1982: 206).

Успіня Пресвятої Богородиці православна церква відмічає 28 серпня. Це свято присвячене спогаду про успіння (смерть) Пресвятої Діви Марії, Матері Божої. За церковним переказом, саме цього дня дивовижним чином в Єрусалимі зібралися апостоли, які проповідували в різних країнах, для того, щоб попрощатися з Дівою Марією і здійснити її поховання. За три дні до смерті до Пресвятої Богородиці явився Архангел Гавриїл і повідомив про її близьку кончину і перехід у вічність. Традиційно, День Успіння Богородиці означав закінчення збору урожаю. Вважається також, що з дня Успіння літо остаточно віддає першість осені, святкується перша зустріч осені.

В Константинополі почалися осінні врумалії (Загребельний 1982: 274).

Врумалії – святкували з 24 листопада до 17 грудня на честь Діоніса, бога врожаю, і відповідали нашим святам Андрія та Катерини. На вечорницях під час цього свята хлопці й дівчата влаштовують гру: кусають калиту – медовий корж із отвором посередині.

Обирається «пан Калитовський», який високо на палиці тримає калиту. Хлопці по черзі виконують роль «пана Коцюбовського», сі-

даючи верхи на коцюбу і примовляючи: «Їду, їду на коні, на коні, на коцюбі», рухаються до калити. Хлопці та дівчата допікають Коцюбовському жартівливими питаннями та характеристиками. Якщо Коцюбовський не засміється, йому дозволяють кусати калиту без допомоги рук, можна лише підстрибувати. Якщо ж Коцюбовський засміється, дівчата мастять йому обличчя сажею.

За тиждень зустрів її знову. Було свято перполовинення п'ятдесятниці, день, коли за роботу братися гріх... (Загребельний 1982: 396).

У середу після неділі Розслабленого, коли буде половина П'ятдесятниці, а саме між Пасхою і святом Зіслання Святого Духа, Східна Церква святкує Переполовлення, або Переділення. Свято Переділення має восьмиденне поспраценство до середи після неділі Самарянки. Основу цього свята церква взяла зі святого Євангелія, де сказано, що Ісус Христос в половині свята Кучок “увійшов у храм і почав навчати”.

Також в романі «Диво» виділяємо розряд хрононімів, які вказують на точний час. «**Години**»: *Прошу, - розкланявся інженер, каву ми п'ємо чотири години, отже, кава тільки для дам* (Загребельний 1982: 15).

У “Диві” конкретно-історичний час художньо фіксується у різний спосіб. Він виступає тлом для зображення дійсних історичних подій у романі, тому може означуватися точною датою. У цьому випадку така хронологічна конкретизація вказує на значимість події саме в конкретному контексті, а також на кульмінаційний момент у розгортанні сюжету:

Погляди ці були помилкові, до того ж належали вони зовсім не професорові Шнурре, а німецькому вченому Вільперту, який ще 1903 року видав у Фрейбурзі прекрасні кольорові таблиці «Малярство катакомб Риму» (Загребельний 1982: 76);

...від ромейської царівни Анни не було дітей, зате від німкені, з якою Володимир одружився в літо. 6519, народився син Станіслав і дочка Марія – Доброніга (Загребельний 1982: 173);

...битва була нескінченно довга, але ще довгий був літній день тисяча чотирнадцятого року червня дванадцятого індіката (п'ятнадцятирічні періоди для збору данини, введені візантійським імператором Костянтином (306-307).) (Загребельний 1982: 228);

В літописі Нестора один рядок : «В лето 6545 заложив Ярослав город великий Киев, у него же града суть Златая врата : заложил же и церковь Святыя Софья, митрополью...» (Загребельний 1982: 240);

Це місто любило легенди... народилося теж, власне з легенди, яку привіз у вітрилах свого вутлого суденця зухвалий молодий грек із Мегари в 658 році до нашої ери (Загребельний 1982: 249);

У 1169 році Андрій, якого згодом – о іронія! – названо Боголюбським, послав проти Києва ополчення одинадцяти північноруських князів на чолі з своїм сином Мстиславом. (Загребельний 1982: 294);

В 1240 Київ був знесений з лиця землі Батисєм (загребельний 1982: 295).

Будь-яка дата в романі «Диво» є не вимислом автора, а реальною подією.

Стояв собор.... і при татарському ханові Едигею, який грабував Софію вже в 1416 році, не зачепила його й пожежа Києва, що, її полишив по собі кримський хан Менглі – Гірей 1482 року (Загребельний 1982: 295).

Хрононіми – особливий розряд власних імен, кожне з яких називає події історії та явища культурного життя, побуту народу, співвіднесені з певним відрізком часу, який (завдяки цим подіям) став важливим моментом в історичному та культурному розвитку народу, людства в цілому. Таким чином, денотат хрононіма – час реальних історичних і культурних подій: *...мовби передчуваючи день шістнадцятого січня 1654 року, коли в соборі митрополит Сильвестр Косов при гетьманові Богдані Хмельницькому і послах царя Олексія Михайловича звершив урочисту відправу на честь приєднання України до Росії (Загребельний 1982: 296);*

...ніби Софію Ярослав вибудував у тисяча шістнадцятому році, бо ж у літописах є свідчення, що вже в наступному, тисяча сімнадцятому році під час нападу на Київ печенігів Софія згоріла (Загребельний 1982: 368);

Покинутий своїм владикою, який утік, Київ прийняв у день 14 серпня Болеслава... (Загребельний 1982: 494).

Через наведені хронологічні означення читач дізнається, про який час ідеться у творі, і може зіставити зображені події з історичними

фактами. Тому однією з груп хрононімів є хронолексеми на позначення століть:

*Якщо в **четвертому столітті** справді відчувалася досить виразно реакція класичного мистецтва, то вже в **п'ятому столітті** настає злам...* (Загребельний 1982: 78–79);

*...мозаїки робилися в **одинадцятomu столітті**, а професора Паліводи не стало в **двадцятomu*** (Загребельний 1982: 110);

*Нас і вами єднає Софія, точніше, її фрески, може, єдині в світі фрески **одинадцятого століття**, прекрасно збережені...* (Загребельний 1982: 284);

*За **дев'ять століть** у Софії не горів ніякий вогонь, окрім свічок...* (Загребельний 1982: 354).

Порівняно з іншими класами імен (наприклад, антропонімами, топонімами), денотат хрононімів, а тому і найменування хрононімами об'єктів, відрізняються більшою стійкістю. Хрононіми служать для ідентифікації відрізків часу, співвіднесених з подіями, важливими як в історичному, так і в соціокультурному плані. Хрононіми є відбиттям «мовної картини світу», вони пов'язують мовні явища з історією народу й умовами його життя. Основна функція хрононімів полягає в закріпленні у формі слова або словосполучення інформації про історико-культурне багатство народу, усього людства.

Бібліографія

Загребельний 1982: П. Загребельний, Диво, 1982.

Реммер 2005: С. А. Реммер, Хрононіми як особливий розряд власних імен, Донецьк, 2005.